

УДК 342.7

М.В. СТАМАТІНА, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРИНЦИПИ І ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Ключові слова: безоплатна правова допомога, юрист, права і свободи громадян, правовий захист, законність, принципи, завдання

Ефективне функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні має забезпечуватись шляхом створення моделі управління, в якій виконавча влада несе відповідальність за організацію та ефективну роботу системи, а відтак, відсутність будь-якої передбаченої чинним законодавством України відповідності за ненадання, несвоєчасне або неякісне надання безоплатної правової допомоги, а також відсутність механізму притягнення порушників до відповідальності, не гарантує ефективного функціонування системи безоплатної правової допомоги. Безоплатна правова допомога в Україні надається: органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в межах їх владних та делегованих повноважень; юридичними особами публічного права, утвореними органами місцевого самоврядування; правоохоронними органами; юридичними особами приватного права (недержавними правозахисними організаціями, юридичними клініками, фондами тощо); нотаріусами та адвокатами (адвокатськими об'єднаннями). Захист прав і свобод людини здійснюється у вигляді надання їй кваліфікованої безоплатної правової допомоги вище зазначеними суб'єктами. У цьому аспекті важливим і актуальним для розуміння сутності діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги є дослідження та аналіз принципів і завдань їх діяльності, внесення пропозицій щодо удосконалення зако-

нодавства, яке регулює реалізацію права на безоплатну правову допомогу.

Окремі аспекти діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу уже стали предметом дослідження у наукових працях вітчизняних вчених, серед яких варто відзначити: О.М. Бандурку, Т.В. Варфоломеєву, А.Т. Комзюка, В.В. Копейчикова, П.М. Рабіновича, Ю.М. Тодику та ін. Даними авторами зроблено значний внесок у науку адміністративного права, зокрема при дослідженні права громадян на безоплатну правову допомогу, проте питання стосовно принципів і завдань діяльності з реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу все ж висвітлено недостатньо, в указаних наукових працях указані питання досліджуються фрагментарно, або в рамках ширшої правової проблематики, без комплексного підходу.

Відтак завданням нашої статті є характеристика завдань і принципів діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу, формування пропозицій щодо удосконалення їх теоретичного розуміння та практичного закріплення.

Діяльність щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу регулюється: Конституцією України; Кримінальним процесуальним кодексом України; Законом України «Про надання безоплатної правової допомоги»; постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб» від 28.12.2011 р. № 1363; постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі» від 11.01.2012 р. № 8; наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592. «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України»; наказом

Міністерства юстиції України від 21.09.2011 р. № 3047/5 «Порядок роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги».

Важливим для розуміння сутності діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу є дослідження та аналіз принципів діяльності. З теоретико-правової позиції під принципами права, О.Ф. Скакун розуміє, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку [1, с.240].

Ю.А. Ведерніков під принципами права розуміє керівні ідеї, положення, провідні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Зазначимо, що у науковій літературі увага зосереджена на принципах діяльності державної служби, які С.Д. Дубенко визначає як основоположні ідеї, що відбивають об'єктивні закономірності та визначають напрямки реалізації компетенції, завдань і функцій державних органів, повноважень державних службовців, котрі діють у системі державної влади, та, зокрема, в системі державної служби. [2, с.17] При цьому на думку Ю.М. Старилова, відсутність правових принципів державної служби тягне появу в ній елементів бюрократизму, неорганізованості, беззаконня та несправедливості [3].

На думку О.Ю. Оболенського, принципи державної служби як наукова категорія визначають вихідні положення та теоретичні ідеї, що відбивають об'єктивні закономірності розвитку суспільства та держави, найбільш характерні риси організації та функціонування не тільки самої державної служби, а й усієї системи державного апарату, судочинства та прокуратури, визначають зміст складних взаємовідносин усередині всього механізму держави [4].

Отже, під принципами діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги пропонуємо розуміти відправні начала, що визначають напрямки реалізації компетенції, завдань і функцій суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, їх повноважень і мають призначення забезпечити реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Основні принципи державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги впливають із Закону України «Про безоплатну правову допомогу», до яких у ст.5 указанного Закону відносять: верховенство права; законність; доступність безоплатної правової допомоги; забезпечення якості безоплатної правової допомоги; гарантоване державне фінансування [5].

Принцип верховенства права виражається, наприклад, у праві оскарження в суді рішень державних органів, відшкодуванні шкоди, заподіяної їх незаконними діями.

Принцип законності у сфері надання безоплатної правової допомоги визначається тим, що допомогу фізичним особам суб'єкти надання правової допомоги повинні надавати лише законними способами, домагатися додержання тих прав, свобод і інтересів людини, які визначені чинним законодавством України та міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною. Законні засоби захисту – це такі, що застосовуються відповідно до закону з метою з'ясування всього, що свідчить на користь підзахисного, що спростовує його обвинувачення або пом'якшує його відповідальність.

Принцип доступності безоплатної правової допомоги означає властивість правової послуги, що полягає в реалізації наданої законом можливості суб'єктам права на безоплатну правову допомогу у забезпеченні реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Принцип забезпечення якості безоплатної правової допомоги означає, що надані правові послуги володіють властивостями (характеристиками), які зумовлюють здатність задовольняти потреби суб'єктів права на безоплатну правову допомогу відповідно до призначення.

Принцип гарантованого державного фінансування означає, що фінансова винагорода суб'єкту надання безоплатної правової допомоги буде відповідати кількості і якості витраченої ним праці і сплачуватися у спосіб, який не принижує його гідність із коштів державного бюджету.

Уточнюючи перелік основних принципів діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу, інститут безоплатної правової допомоги, будучи важливим елементом загальної системи права України, зазнає впливу на процес свого розвитку таких універсальних правових принципів, визначених Конституцією України, як демократизм, гуманізм, пріоритет загальноновизнаних норм і правил міжнародного права. Зазначені принципи передбачені статтями 3, 5, 9 Конституції України [2].

Більш детально зупинимось на принципі «забезпечення якості безоплатної правової допомоги» передбачений законом України «Про безоплатну правову допомогу», на нашу думку, назва і сутність потребує вдосконалення. Доцільно дещо змінити назву, наприклад, на «забезпечення якісної та своєчасної правової допомоги». Оскільки певного непорозуміння викликають строки реагування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на письмові звернення громадян. Так, відповідно до ч.4 ст.10 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [5], вони зобов'язані надати будь-яку з видів безоплатної первинної правової допомоги з питань, віднесених до їхніх повноважень, протягом тридцяти календарних днів із дня надходження звернення. Запропонований строк розгляду зазначених звернень необґрунтовано завищений. Оскільки відповідні органи надають правову допомогу лише з питань, що належать до їхньої компетенції, то строки розгляду звернень про надання первинної правової допомоги мають бути меншими. Передбачений частиною першою ст.19 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» десятиденний строк для прийняття рішення про надання безоплатної вторинної допомоги, також потребує

перегляду. Внаслідок розгляду звернень у передбачені законом строки можливим є порушення процесуальних строків. А тому, особа може втратити право на судовий захист, гарантований Конституцією України та нормами процесуального законодавства України.

Наступний важливий принцип предмету нашого дослідження є принцип рівності перед законом. Який пропонуємо розглянути, виходячи з двох складових цього поняття: «рівність» і «закон». Етимологічно слово «закон» означає межу, покладену свободі волі і дії. Рівність усіх людей перед законом являє собою один з найважливіших принципів існування правової держави. Загалом правова рівність полягає у тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Рівноправність громадян забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального й культурного життя, а особливо у сфері надання безоплатної правової допомоги.

Зазначимо, що одним з основних орієнтирів розвитку вітчизняної правової системи проголошується пріоритет людської особистості, її прав і свобод, який знайшов своє відображення у ст.3 Конституції України. Цей фундаментальний принцип істотно впливає на тенденції розвитку основних прав і свобод людини, який виник з потреби захисту останнього від свавілля держави.

Як зазначає Б.П. Андресюк, пріоритет прав і свобод людини, професіоналізм і комунікабельність є також основними принципами муніципальних служб [6, с.1–5]. У цьому зв'язку органи місцевого самоврядування, забезпечуючи права і свободи людини і громадянина, як державні органи, надають правову допомогу, відповідно до закону, безоплатну правову допомогу усім верствам населення. У багатьох з них створені і успішно функціонують юридичні служби.

Принцип взаємодії передбачає погодженість спільних дій за цілями, завданнями, мі-

сцем, часом та обсягом виконуваних завдань з метою забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина суб'єктами надання безоплатної правової допомоги.

Принцип справедливості і моральності у реалізації права громадянина на безоплатну правову допомогу. Категорії «справедливість» і «мораль» є важливими регуляторами стосунків між людьми. Якщо звернутись до сторінок історію філософії, то там знайдемо думку, що справедливість – те, що сприяє загальному балансу у суспільстві. Звертаючись до енциклопедичних знань справедливість є принципом адекватності суспільних зусиль, спрямованих на відновлення рівноваги права, порушеного внаслідок діяльності чи бездіяльності члена (членів) суспільства чи суспільної інституції [7]. Під мораллю, у теорії держави і права, розуміється система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством, спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до поняття добра і зла і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки [1, с.287].

Окремо необхідно наголосити на тому, що виконуючи функції при наданні безоплатної правової допомоги, органи прокуратури, міліції, державної прикордонної служби діють керуючись додатково такими основними принципами:

- захисту у межах своєї компетенції прав і свобод громадян на засадах їх рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак;

- застосування заходів до усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, поновлення порушених прав і притягнення у встановленому законом порядку до відповідальності осіб, які допустили ці порушення.

Як ми зазначали, важливим для розуміння сутності діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги є дослідження та аналіз як принципів так і завдань діяльності

щодо реалізації права громадянина на безоплатну правову допомогу. Слід констатувати, що ситуація, яка склалася на даний час в Україні з прийняттям і дією Закону України «Про безоплатну правову допомогу», дає правові підстави на належне проведення державної політики у сфері надання кваліфікованої безоплатної правової допомоги.

Існує ряд завдань, які необхідно продумано і зважено виконувати з метою забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина у сфері надання первинної і вторинної безоплатної правової допомоги.

Держава повинна забезпечувати громадянам доступ до правової інформації. Але, при цьому, не слід забувати, що така інформація є досить складною для професійно не підготовленої людини, адже свої проблеми громадяни формулюють на звичайно побутовому рівні. Таке тлумачення законодавчих актів особами, які не розуміють правових норм і, як наслідок, не сприяє повній реалізації прав та інтересів особи. Отже, наявність самого правового інформування населення є недостатньою умовою повноцінного забезпечення прав і свобод громадян та захисту їх інтересів. Все викладене вище дозволяє зробити висновок щодо необхідності надання населенню кваліфікованої допомоги у сфері застосування правових норм, реалізації прав та свобод громадян, а також відстоювання інтересів учасників правовідносин.

Завдання, які покладені на суб'єктів з надання безоплатної правової допомоги вбачається у наступному:

- роз'яснення особі її правового становища у межах правовідносин, учасником яких вона виступає (права і обов'язки особи, та юридичні наслідки її дій чи бездіяльності), а також правового становища інших учасників правовідносин;

- надання юридичної консультації і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства (тлумачення суті норм права, які необхідно застосувати в тій чи іншій ситуації);

– роз'яснення можливих способів і засобів захисту, забезпечення і відновлення прав та законних інтересів особи;

– надання кваліфікованої поради, щодо вибору найбільш сприятливої поведінки особи, в обставинах, що склалися, для отримання нею бажаного результату;

– складання скарг, заяв, клопотань, звернень та інших документів юридичного характеру;

– здійснення представництва інтересів особи у конституційних, цивільних, адміністративних, кримінальних правовідносинах;

– захист прав та інтересів особи шляхом застосування юридичних знань і здійснення, у встановленому законом порядку, процесуальних повноважень.

Окреслимо завдання, які властиві діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну вторинну правову допомогу.

По-перше, чітке відокремлення правового статусу захисника від інших учасників процесу. Позитивним моментом Кримінального процесуального кодексу України вітчизняні юристи та іноземні експерти зазначають, визначеність у поняттях. А саме, під захисником розуміють адвоката, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалось питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

По-друге, з метою ефективного виконання завдань покладених законом на захисника, потрібна система стримувань і противаг. Насамперед, треба надати захисникові можливість брати активну участь у проведенні процесуальних дій, а не, як передбачено в ч.5 ст.46 нового КПК України, бути лише присутнім під час допиту та інших процесуальних дій. Крім того, незважаючи на задекларовану рівність прав обвинувачення та захисту, слідчий (ч.5 ст.40) та прокурор (ч.1 ст.36) є самостійними у своїй процесуальній діяльності,

втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. При цьому важливо, на нашу думку, щоб органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані були виконувати законні вимоги та процесуальні рішення не тільки слідчого та прокурора, а й захисника.

По-третє, право надавати безоплатну правову допомогу мають адвокати, які внесені до спеціального списку, затвердженого міністерством юстиції України й головою професійної асоціації адвокатів України. До цього списку слід віднести найбільш кваліфікованих адвокатів, оскільки адвокати, які повинні надавати безоплатну правову допомогу створюють державі імідж.

Четверте, Центри з надання безоплатної правової допомоги, повинні користуватися високим авторитетом у громадян. Обов'язково повинна існувати спеціалізація й розподіл між адвокатами справ. На рахунок Центрів можуть надходити кошти від пожертвування приватних осіб, організацій, частково кошти можуть надходити з судових витрат, вартості конфіскованих знарядь злочину.

Отже, сьогодні безоплатна правова допомога фактично набуває особливого соціального правового блага. Значущість права на безоплатну правову допомогу в різних сферах людського життя невідпинно зростає з розвитком суспільства і його потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скаун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скаун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
2. Ведерніков Ю. А. Торія держави та права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12631113/pravo/printsipi_prava_ponyattya_riznovidi_rol_pravovomu_reguluyvanni.
3. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні : навч.-метод. посіб. / С. Д. Дубенко ; за ред. Н. Р. Нижник. – К. : Ін. Юре, 1999. – 244 с.

4. Старилов Ю. М. Государственная служба в Российской Федерации / Ю. Н. Старилов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 556 с.

5. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : від 02.06.2011 р., № 3460–VI // ВВР України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

6. Даль В. И. Толковый словарь русского языка : в 4 т. Т. 1 / В. И. Даль. – М., 1981. – 985 с.

7. Андресюк Б. П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи / Б. П. Андресюк. – К. : Інформ.-видав. центр, 1997. – 222 с.

Стаматіна М. В. Принципи і завдання діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу / М. В. Стаматіна // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 853–858 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12cmvbpd.pdf>

Проаналізовано завдання та принципи діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу, на основі чого запропоновані авторські підходи до їх розуміння.

***

Стаматіна М.В. Принципы и задачи деятельности по реализации права граждан на бесплатную правовую помощь

Проанализированы задачи и принципы деятельности по реализации права граждан на бесплатную правовую помощь, на основе чего предложены авторские подходы к их пониманию.

***

Stamatina M.V. The Principles and Objectives on the Right of Citizens to Free Legal Aid

The objectives and principles of action to implement the right to legal aid, based on which the authorized approaches to their understanding analyzes.

Форум права Форум